

مطالعه روابط متقابل فرهنگ، بهره‌وری و الگوی مصرف در ایران

لطفعلی عاقلی *

تاریخ دریافت مقاله: ۹۰/۲/۳

تاریخ تأیید مقاله: ۹۰/۴/۱۵

چکیده:

فرهنگ مفهوم پیچیده‌ای است که می‌تواند فرایندهای تولید و مصرف را تحت تأثیر قرار داده و در مقابل از آنها تأثیر پذیرد. بهره‌وری را می‌توان حلقه رابط بین فرهنگ و پدیده‌های اقتصادی تلقی کرد، افزایش بهره‌وری موجب کاهش مصرف به ازای سطح تولید مشخص شده و بهینه‌سازی مصرف می‌تواند موجبات افزایش بهره‌وری را فراهم کند. در این مقاله، روابط متقابل میان فرهنگ، بهره‌وری و مصرف از طریق مطالعه اسنادی بررسی می‌شود و برای تبیین دقیق این روابط از شواهد آماری استفاده می‌گردد. نتایج مطالعه حاکی از آن است که الگوی مصرف در کشور ما با استانداردهای جهانی تفاوت‌های آشکاری دارد و در اغلب سطوح، مصرف سرانه در ایران بیشتر است. برخی عادات و رسوم غلط، ضعف‌های نظام اداری، ناکارایی نظام انگیزشی و عدم مسئولیت‌پذیری از جمله دلایل افزایش مصرف و اتلاف منابع و محصولات در کشور بوده و نیازمند اصلاح الگوی مصرف در مقیاس‌های مختلف فردی، اجتماعی و ملی است.

واژگان کلیدی: الگوی مصرف، بهره‌وری، فرهنگ، ایران.

مقدمه

نان (مازاد مصرف) چنان است که نیاز غذایی انسانی به خوراک دام اختصاص می‌یابد. همینطور در تجویز زیاد دارو و استعمال داروها در قالب خودسرانه مقادیر زیادی دارو دور ریخته می‌شود. همچنین در رابطه با مصرف برق باید اذعان کرد که برخی سنت‌ها و عادات نادرست سبب می‌گردد بابت حفظ روشنایی، اغلب اتاق‌های منازل روشن نگهداشته شود.

پس از مقدمه فوق، در بخش اول، مفاهیم و تعاریف فرهنگ ارائه می‌شود. بخش دوم، به ماهیت بهره‌وری می‌پردازد. بخش سوم، فرهنگ بهره‌وری و عوامل مؤثر بر آن را مورد بحث قرار می‌دهد و پس از ارائه شواهد آماری مختصر در بخش چهارم و نتیجه‌گیری در بخش پنجم بیان می‌شود.

۱. فرهنگ: مفاهیم و تعاریف

فرهنگ مجموعه‌ای از باورها و رفتارهای گروه‌های انسانی است. در فرهنگ فارسی معین، واژه فرهنگ مرکب از دو واژه «فر» و «هنگ» به معنای ادب، تربیت، دانش، علم، معرفت و آداب و رسوم گرفته شده است (معین، ۱۳۸۲). در سال ۱۹۵۲ کروبر^۴ و کلاکسون^۵ در کتاب خود به نام «فرهنگ: مروری انتقادی بر مفاهیم و تعاریف» با گردآوری ۱۶۴ تعریف از فرهنگ اظهار کردند که فرهنگ در اغلب موارد به سه برداشت عمده می‌انجامد:

۱. برترین فضیلت در هنرهای زیبا و امور انسانی است که به فرهنگ عالی شهرت دارد.
 ۲. الگوی یکپارچه از دانش، عقاید و رفتار بشری که به ظرفیت فکری و یادگیری اجتماعی نمادین بستگی دارد.
 ۳. مجموعه‌ای از گرایش‌ها، ارزش‌ها، اهداف و اعمال مشترک که یک نهاد، سازمان و گروه را مشخص می‌کند (کروبر و کلاکسون، ۱۹۵۲).
- این مفهوم - با اقتباس از واژه Culture - در سده‌های ۱۸ و ۱۹ میلادی در اروپا، بر فرآیند کشت و زرع و ترویج در کشاورزی و باغبانی دلالت داشت. در آغاز سده ۱۹ میلادی این مفهوم در پالایش و تهذیب نفس در افراد هنگام آموزش بکار گرفته شد و سپس بر تأمین آرزوهای ملی یا آرمان‌ها دلالت داشت (ویکیپدیا، بی‌تا).

در کشورهای در حال توسعه، درآمد مردم یا به صورت کنز^۱ درآمد یا صرف خرید جواهرات، زمین، برپایی جشن‌ها و مراسم سوگواری و مانند آنها می‌شود. مخارج صرف شده که بنا بر ماهیت تقلیدی و نمایشی بودن آنها، اصطلاحاً «اثر نمایشی»^۲ دارند، بخش اعظم درآمدهای اضافی طبقات ثروتمند جامعه را می‌گیرند و ظرفیت پس‌انداز و سرمایه‌گذاری مولد را کاهش می‌دهند (بوکانان^۳ و الیس، ۱۹۵۵). در نتیجه، کارایی اقتصادی به دلیل عدم استفاده از ایده‌های مؤثر لطمه می‌بیند و تبعات نهایی این تحولات به شکل کاهش بهره‌وری، تبعیض، ناکارایی قوانین و تشکیلات دولتی، گسترش فساد و ارتشا ظاهر می‌شود.

یکی از مهمترین جنبه‌ها و ابعاد توسعه‌یافتگی، تحولاتی است که در مصرف خصوصی و دولتی و یا الگوی مصرف رایج در مناطق و کشورهای مختلف روی می‌دهد. مصرف علاوه بر متغیرهای اقتصادی مانند قیمت، وفور یا کمبود کالا در بازار، مکان بازار، تعداد متقاضیان، قدرت خرید یا درآمد خریدار، به متغیرهای دیگری از جمله باورها، انتظارات و عادات مصرفی، سلیقه‌ها، رقابت، آب و هوا، فناوری، مراسم مذهبی و جشن‌ها نیز بستگی دارد. با ارتقای سطح زندگی، میزان رقابت در مصرف افزایش یافته و نسبت به دوره‌های پیشین که تأمین و تدارک کالاهای اساسی و ضروری در اولویت قرار داشت، خرید کالاهای تجملی نیز در زمره ترجیحات اولیه مصرف‌کنندگان قرار می‌گیرد. در این صورت، عدم تطابق بین قدرت خرید متقاضیان این کالاها و تمایل به خرید آنها موجب وخامت وضعیت اعتباری مشتریان و مصرف‌کنندگان می‌شود و مشکلات اجتماعی حادثتری چون تشدید فاصله طبقاتی را به بار می‌آورد.

در کشور ما، عادات مصرفی به‌ویژه در مورد مصرف نان، مواد غذایی، دارو، سوخت و انرژی و آب موجب شده است که همواره با درجات بالایی از اتلاف و اسراف روبرو باشیم. برای مثال در خصوص نان، به‌رغم مشکلات فنی و مسائل اقتصادی که در مرحله تولید گندم تا تولید آرد و نان وجود دارد، هدررفت

1. Hoarding
2. Demonstration Effect
3. Buchanan & Ellis

4. Alfred Kroeber
5. Clyde Kluckhohn

باورهای مشترک در ارتباط با پاسخگویی به نیازهای اساسی آنها مانند مسکن، پوشاک، غذا و غیره است (اسلامی، ۱۳۸۷).

۲. ماهیت بهره‌وری

بهره‌وری، برگردان واژه انگلیسی Productivity به معنای سرشاری، حاصلخیزی، باروری، سودمندی، یا استعداد تولیدی قابل توجه است. با این تعبیر، بهره‌وری ارتباطی تنگاتنگ با مفهوم اقتصاد و انتخاب‌های اقتصادی دارد.

اولین بار واژه بهره‌وری در مقاله فرانسوا کنه^۱ اقتصاددان فیزیوکرات فرانسوی در سال ۱۷۶۶ میلادی بکار برده شد و سپس لیتره^۲ در سال ۱۸۳۳ میلادی بهره‌وری را به‌مثابه «قدرت تولید» تعریف کرد. فابریکنت^۳ اقتصاددان آمریکایی در مقاله‌ای با عنوان «مفهوم و اندازه‌گیری بهره‌وری» به مفهوم بهره‌وری از طریق مقایسه دو مقدار (محصول بالفعل و محصول بالقوه) اشاره کرده است. از نظر باورک^۴ هرگاه دو تولیدکننده از نظر وسایل تولید و کالاهایی که تولید می‌کنند دارای رتبه یکسان و مساوی باشند؛ ولی یک تولیدکننده بتواند در زمان معین مقدار بیشتری نسبت به تولیدکننده رقیب تولید کند، بهره‌وری بیشتری خواهد داشت. اشتاینر^۵ بهره‌وری را به‌عنوان معیار عملکرد و یا قدرت و توان موجود در تولید کالا یا خدمات معین تعریف می‌کند. استرفیلد^۶ بهره‌وری را نسبت محصول تولید شده به مقدار نهاده تولید مصرف شده، می‌داند. سازمان همکاری و توسعه اقتصادی^۷ بهره‌وری را معادل نسبت خروجی تولید به یکی از عوامل تولید دانسته است. به عبارت دیگر، از یک واحد نهاده چند واحد ستاده می‌توان به‌دست آورد. آژانس بهره‌وری اروپا^۸ درجه استفاده مؤثر از هر یک از عوامل تولید را به عنوان بهره‌وری تعریف می‌کند (ابطحی و کاظمی، ۱۳۸۳).

بنابراین، بهره‌وری ارتباط میان مقدار محصولات تولید شده (Q) و مقدار منابع مصرفی (R) برای تولید این محصولات را نشان می‌دهد که به صورت نسبت Q به R قابل اندازه‌گیری است. هر قدر Q بزرگتر از R باشد، بهره‌وری بیشتر است. به این

در سده بیستم «فرهنگ» به عنوان یک مفهوم کلیدی در انسان‌شناسی به‌کار رفت که همه پدیده‌های انسانی را دربر می‌گرفت. اصطلاح «فرهنگ» به ویژه در انسان‌شناسی آمریکایی دارای دو معنا بود: ۱. ظرفیت و گنجایش تکامل یافته بشر برای دسته‌بندی و بیان تجربیات به‌واسطه نمادها و کنش پندارمآبانه و نوآورانه و ۲. شیوه‌های مشخصی که مردم براساس آن در نقاط مختلف جهان، زندگی و تجربیات خود را به روش‌های مختلف بیان می‌کنند و به شکلی خلاقانه دست به کنش می‌زنند. پس از جنگ جهانی دوم، این اصطلاح با تعابیر مختلف، از اهمیت بیشتری در دیگر رشته‌ها و حوزه‌های علمی مانند جامعه‌شناسی، مطالعات فرهنگی روانشناسی سازمانی و علوم مدیریتی برخوردار شد.

با رویکرد ساده‌گرایانه، فرهنگ، مجموعه‌ای متبلور از باورها و نگرش‌ها و رفتارهای فردی در زندگی اجتماعی به حساب می‌آید. این رفتارها در نحوه لباس پوشیدن، سخن گفتن، زینت بخشیدن، معاشرت‌ها، ترکیب غذاها و نحوه تغذیه، شیوه آموزش علوم و فنون و کاربردی کردن آنها، احترام به قوانین، احترام به حقوق دیگران، پایبندی بر قول و قرار، آیین‌ها و مراسم جشن و سوگواری، انتخابات، مشارکت‌پذیری، مسئولیت‌پذیری و... تجلی می‌یابد.

ویژگی‌های عمده فرهنگ عبارتند از :

۱. فرهنگ میان افراد مشترک است، به عبارت دیگر خصوصیات فردی افراد جزو فرهنگ به حساب نمی‌آید، مگر آن که به‌وسیله افراد دیگر فرا گرفته شود.
۲. فرهنگ آموختنی است.
۳. فرهنگ ماهیت پویا دارد و ضمن غنی‌تر شدن از نسلی به نسلی دیگر منتقل می‌شود.
۴. تفاوت در فرهنگ‌ها طبیعی است. این تفاوت نه تنها بین ملل مختلف؛ بلکه حتی در میان یک قوم و در طبقات مختلف مشهود است.
۵. عناصر مشترکی میان فرهنگ‌ها در سطح جهانی وجود دارد. این اشتراک فرهنگی به دلیل برخورداری افراد از رفتارها و

1. Francois Quesnay
2. Littre
3. Fabricant
4. Bawerk

5. Steiner
6. Easter
7. OECD
8. European Productivity Agency= EPA

مفهوم، بهره‌وری شاخص استفاده مؤثر و کارا از منابع گوناگون چون نیروی کار، سرمایه، زمین، مواد، انرژی و اطلاعات برای تولید کالاها یا خدمات است. پس هر قدر بهره‌وری بالاتر باشد به همان میزان می‌توان از منابع مشخص، محصول بیشتر و با کیفیت بهتر به دست آورد.

مطابق با عوامل تولید مورد نظر، اصطلاحات بهره‌وری جزئی و کلی عوامل تولید را می‌توان تعریف کرد. برای مثال بهره‌وری جزئی نیروی کار از نسبت تولید (ستاده) به تعداد نیروی کار محاسبه می‌شود؛ اما در بهره‌وری کلی عواملی تولید (شامل نیروی کار، سرمایه، انرژی، زمین)، نسبت ستاده به ترکیب وزنی این عوامل، شاخصی از بهره‌وری خواهد بود.

کوزنتس^۱ (۱۹۶۶)، از نظریه پردازان توسعه اقتصادی، افزایش بهره‌وری را به عنوان دومین عامل اساسی در توسعه - بعد از نرخ رشد تولید سرانه - مطرح کرده است. به عقیده وی، در فرآیند توسعه اقتصادی، ضمن افزایش کمیّت کالاها و خدمات تولید شده، تحولات گسترده‌ای در ابعاد اجتماعی، سیاسی و ایدئولوژیک رخ می‌دهد. در این فرآیند بهبود رفتارها (اعم از شیوه تولید یا نحوه مصرف) و نهادها از اهداف اصلی نوسازی محسوب می‌شود. در دیدگاه وی، تغییراتی که می‌تواند موجب افزایش کارایی و بهره‌وری شود عبارتند از: تشویق رقابت سازنده، تحرک اجتماعی- اقتصادی، برابری بیشتر فرصت‌ها، افزایش سطح زندگی و

بهره‌وری سطوح مختلفی دارد و همه افراد در همه سطوح در تغییر آن نقش دارند، یعنی افراد می‌توانند با تفکر، ابداعات و نوآوری‌های خود عملاً در چند سطح گوناگون مؤثر واقع شوند. بهره‌وری را می‌توان در سطوح فردی، گروهی، سازمانی، بخشی، رشته‌ فعالیت، مقیاس کلان یا منطقه‌ای هدف‌گذاری کرد. در سطح فردی، تخصیص بهینه زمان بین فعالیت‌های مختلف موجب ارتقای شغلی و افزایش سطح درآمد سرانه می‌شود. در سطح گروهی، هدف گروه در کمترین زمان با حداقل هزینه قابل حصول است. در سطح سازمانی، بهره‌وری موجب تعالی سازمانی، نفوذ بازاری، کسب شهرت تجاری و ... می‌شود. در سطح بخشی، استفاده مناسب از منابع و امکانات از جمله بودجه، نیروی انسانی، ابزار و ماشین‌آلات

و مانند آنها موجب افزایش بهره‌وری می‌گردد و الخ. بهره‌وری، به دلیل ماهیت پویای خود نیاز به سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی دارد. افزایش بهره‌وری مستلزم برنامه‌ریزی جامع در سطوح مختلف، بهبود شرایط کار، نظام انگیزشی مؤثر، اصلاح نظام و روابط کاری و اداری و استفاده از فناوری‌های نوین است (تودارو و اسمیت، ۲۰۰۹). در این راستا در کنار قابلیت‌ها و توانمندی‌های عوامل تولید در سطوح مختلف، ممکن است موانع و محدودیت‌هایی در برابر افزایش بهره‌وری وجود داشته باشد. برای مثال، غیبت از محل کار، بیماری‌های شغلی، عدم انگیزه و روحیه و وجدان کاری بین شاغلین، بی‌اعتمادی به ثمرات بهره‌وری، عدم توجه به کار شایسته، ضعف مدیریتی و اجرایی، کمبود منابع مالی و ... از جمله این موانع محسوب می‌شوند.

از طرف دیگر، منافع بهره‌وری به صورت‌های مختلفی همچون صرفه‌جویی در هزینه‌ها، افزایش کیفیت محصولات، افزایش سطح رفاه عمومی جامعه، افزایش سود بنگاه‌ها، افزایش رضایت عمومی، اشتغال کارآمد، توسعه صنعتی و در نهایت کاهش بهای تمام شده محصولات بروز می‌کند.

۳. فرهنگ بهره‌وری و عوامل مؤثر بر آن

در حوزه ارتباط فرهنگ و بهره‌وری باید اشاره کرد که بهره‌وری، خود نوعی فرهنگ و نگرش به کار و زندگی است. بهره‌وری، از طریق بکارگیری راه‌های مختلف و عقلایی سعی در جلوگیری از اتلاف نیرو، انرژی، منابع و زمان داشته و ظرفیت‌ها و قابلیت‌ها را ارتقاء می‌دهد (انجمن بهره‌وری ایران^۲، بیتا). به بیان دیگر، بهره‌وری در حوزه تولید، به مباحث کارایی تخصیصی تمرکز دارد؛ اما در حوزه مصرف، به استفاده مؤثر و کارآمد از تمام منابع موجود می‌پردازد.

بهره‌وری تمام ابعاد زندگی انسان - مادی و معنوی - را شامل می‌شود؛ به گونه‌ای که هر فرد باید در امور روزانه خود به فکر بهبود وضعیت زندگی و کار خود باشد و حداکثر استفاده را از توان جسمی و ذهنی، زمان و امکانات ببرد. بنابراین بهره‌وری به مفهوم تفکر درست، انتخاب شیوه کار دست، استفاده حداکثری از حداقل امکانات موجود و داشتن نظم و وجدان کاری است.

قرار دهند. به این موارد، تبلیغات ماهواره‌ای را نیز باید افزود که به‌مثابه عامل تقویت‌کننده روحیه مصرف‌گرایی عمل می‌کنند. همچنین تبلیغات تحت شبکه اینترنت نیز می‌تواند اشتیاق و تمایلات مصرفی آحاد مردم را تحریک کند.

۴. الگوی مصرف: مطالعات تجربی و شواهد آماری

رنجبر (۱۳۸۹) در مقاله خود با عنوان «نقش اصلاح الگوی مصرف و تأثیر آن بر افزایش بهره‌وری» با اشاره به مواردی چون مصرف زیاده از حد انرژی، پایین بودن کیفیت کالاها یا خدمات تولیدی، طولانی شدن فاصله زمانی تولید تا مصرف، اتکاء بیش از اندازه به نیروی انسانی، عدم استحصال و استفاده کامل از منابع طبیعی و مواد اولیه، برنامه‌ریزی برای کاربرد دستگاه‌ها و ابزار نوین و کم‌مصرف را یکی از ضرورت‌های اصلاح الگوی مصرف می‌داند. به اعتقاد وی، مکانیزه کردن سیستم‌ها و اتوماسیون اداری و صنعتی می‌تواند میزان نیروی کار مورد نیاز را کاهش داده، هزینه‌های تولید را به شدت پایین آورده و میزان کار و خدمات ارائه شده را افزایش دهد. وی سپس با تقسیم مصرف به مصرف افراطی^۱، مصرف بهینه^۲ و مصرف تفریطی^۳ معتقد است که مصرف افراطی درصد استفاده بهینه و درست از کالای تولیدی یا نهاده تولید را به‌شدت پایین می‌آورد و ممکن است با جنون مصرف‌زدگی نیز همراه باشد (مانند مصرف غیرضروری سوخت‌های فسیلی، مصرف بی‌رویه کاغذ، مصرف افراطی نان، برنج و برخی اقلام خوراکی و...). وی در رابطه با مصرف بهینه بیان می‌کند که تعیین شیوه‌ها و روش‌های مصرف بهینه به همراه مقادیر مورد نیاز برای مصرف و امکان تهیه به‌موقع مواد و کالاها، اطمینانی را در مصرف‌کنندگان به‌وجود می‌آورد که با جلوگیری از خواب غیر لازم سرمایه برای همه سودآور خواهد بود. وی در زمینه مصرف تفریطی، عدم مصرف کالاهای ضروری را مضر برای بازار و صنعت کشور دانسته و آن را موجب کاهش تولیدات داخلی و افزایش مصرف محصولات خارجی می‌داند.

قادری (۱۳۷۳) در پایان‌نامه خود با عنوان «مدل‌سازی مصرف انرژی الکتریکی متأثر از پارامترهای اجتماعی و

با محوریت نیروی انسانی در مباحث بهره‌وری، عوامل فرهنگی و اجتماعی مانند نگرش و طرز تلقی افراد نسبت به کار، انضباط، روحیه کار جمعی، اخلاق کار و همچنین مدیریت منابع انسانی نقش مهمی در هدایت جامعه برای رسیدن به اهداف مطلوب دارند. در کشورهای پیشرفته از جمله ژاپن، آلمان، سوئد و... ویژگی‌هایی چون وظیفه‌شناسی، وقت‌شناسی و احساس مسئولیت، نظم و انضباط و روحیه کار جمعی در تولید وجود دارد؛ اما در اکثر کشورهای جهان سوم از جمله ایران، این خصوصیات به‌صورت «معکوس» وجود دارد و متأسفانه برخلاف آموزه‌های دینی اسلام، اتلاف وقت و عدم ایفای تعهدات شغلی جزو فرهنگ شغلی شده است. انضباط اجتماعی و روحیه کار جمعی وجود ندارد و یا مشهود و ملموس نیست و افراد سعی دارند، اغلب به‌صورت انفرادی کار کنند (اصغر زاهدی تیر، بی‌تا). با اعمال عوامل فرهنگی، اجتماعی و انسانی، برخی از عوامل مؤثر بر افزایش سطح بهره‌وری در تولید عبارتند از:

(الف) نگرش مثبت به کار و میل به پیشرفت مداوم،

(ب) کسب فنون و مهارت‌های جدید،

(ج) آموزش حین کار،

(د) سلامت جسمی و ذهنی و تغذیه مناسب افراد،

(ه) نظام انگیزش شغلی مناسب شامل اعطای پاداش‌های

مادی، تفویض اختیار، ایجاد محیط دوستانه و روابط غیررسمی

بین کارکنان،

(و) پژوهش و تحقیقات،

(ز) شایسته‌سالاری،

(ح) بهبود روش‌های انجام کار (انجام درست کارها)،

(ط) استفاده از فناوری‌های جدید از جمله فاوا (فناوری

اطلاعات و ارتباطات).

اما در حوزه مصرف، علاوه بر آموزش‌های رسمی و تجربی، تبلیغات رسانه‌ها تأثیر بسزایی در به‌کارگیری مؤثر و کارآمد اقلام مصرفی دارند. امروزه بُرد تبلیغات در شهرهای بزرگ افزایش یافته و علاوه بر تبلیغات رسمی به‌وسیله رسانه ملی، شرکت‌های تبلیغاتی متعدد سعی دارند ذائقه و سلیقه‌های مردم را تحت تأثیر

1. Extravagance consumption

2. Optimum consumption

3. Wastage consumption

حالی که در ایران به دلیل استفاده نادرست از آب آشامیدنی برای شستشوی اتومبیل، استحمام، آبیاری باغچه‌ها، لباسشویی و ظرفشویی، حدود ۷۰ تا ۸۰ درصد بیشتر از الگوی جهانی آب مصرف می‌شود. به‌طور میانگین ۹۲ درصد آب مصرفی کشور در بخش کشاورزی، به‌دلیل استفاده از روش منسوخ غرق آبی به‌جای سیستم‌های کارآمد آبیاری تحت فشار یا قطره‌ای هدر می‌رود. بنابراین گزارش بانک جهانی، میانگین آب مصرفی سرانه جهان حدود ۵۸۰ مترمکعب برای هر نفر در سال و در ایران حدود ۱۳۰۰ مترمکعب در سال است که این امر بیانگر اتلاف منابع آب و اسراف بیش از حد منابع حیاتی است. مقدار مصرف سرانه آب لوله‌کشی آشامیدنی در شهرهای ایران در حدود ۱۴۲ مترمکعب در سال است که از مصرف سرانه برخی کشورهای اروپایی پرآب، مانند اتریش (۱۰۸ مترمکعب در سال) و بلژیک (۱۰۵ مترمکعب در سال) بیشتر است.

مصرف چند برابری انواع انرژی در ایران نسبت به کشورهای در حال توسعه و توسعه‌یافته مبین هدررفت و مصرف غیربهبینه در ایران است. هدررفت انرژی نه تنها در بخش مصارف خانگی و مشاغل خدماتی و تجاری؛ بلکه در پالایشگاه‌ها، نیروگاه‌ها، خطوط انتقال برق، لوله‌های آب، واحدهای تولیدی و خودروها نیز در مقایسه با استاندارد جهانی در سطح قابل قبولی نیست. متوسط مصرف جهانی برق در دنیا برای مشترکان خانگی، ۹۰۰ کیلووات ساعت در سال است، درحالی که مشترکان ایرانی در بخش خانگی سالانه ۲۹۰۰ کیلووات ساعت برق مصرف می‌کنند. متوسط مصرف سالانه انرژی در ایران در حدود ۱۵۵ میلیون تن معادل نفت خام (رتبه سیزدهم جهان) است. میزان مصرف انرژی در ایران به ازای هر واحد تولید ناخالص داخلی (GDP) معادل ۲/۵ تا ۳ برابر مقداری است که در کشورهای صنعتی و در حال توسعه مصرف می‌شود. ایران در مقایسه با میانگین جهانی چهار تا پنج برابر بیشتر سوخت مصرف می‌کند، یعنی ۹ درصد سوخت جهان تنها به‌وسیله یک درصد جمعیت جهان و در ایران مصرف می‌شود.

بهره‌وری در مصرف فردی و اجتماعی به شکل حداقل‌سازی اتلاف منابع، مدیریت زمان، مصرف بهینه انرژی، تغذیه مناسب و موارد مشابه بروز می‌یابد. شاید بتوان کمیت‌های سرانه را به

اقتصادی» به بررسی رفتار کلی متغیرها بر مصرف برق در کشور پرداخته و نشان داده است که قیمت‌گذاری مقرراتی برای کنترل مصرف، سبب نوسانات بسیار بطنی در مصرف می‌شود، به بیان دیگر مصرف برق در ایران از نحوه قیمت‌گذاری اثرات چندانی نمی‌پذیرد، در مقابل مراسم و مناسبت‌ها روی مصرف برق شدیداً اثر می‌گذارد.

آبایی (۱۳۷۱) نیز با ارائه یک الگوی مناسب در ارتباط با نقش فرهنگی و اجتماعی مدیریت مصرف در کاهش خاموشی‌ها در بخش‌های خانگی و تجاری، نشان داده است که مصارف خانگی و تجاری سهم بزرگی از مصرف برق را به‌خصوص در روزهای گرم تابستان و روزهای سرد زمستان به‌خود اختصاص می‌دهند. بنابراین به اعتقاد وی تا زمانی که مصرف‌کنندگان برق آموزش لازم را در ارتباط با نحوه مصرف برق و زمان مناسب استفاده از وسایل برقی پرمصرف ندیده‌اند، نباید انتظار داشت که مصرف تقلیل یابد و خاموشی مرتفع شود. تا زمانی که لامپ کم‌مصرف و مطمئن با راندمان روشنایی بالا در اختیار مصرف‌کننده قرار نگیرد، مصرف‌کننده چاره‌ای جز استفاده از لامپ‌های پرمصرف ندارد و تا زمانی که معیارهایی برای نصب سیستم‌های سرمایشی در واحدهای مسکونی وجود نداشته باشد و مصرف‌کننده نداند که چگونه از سیستم سرمایشی حداکثر بهره‌برداری را بکند مصرف‌کننده راهی جز افزایش تعداد واحدهای سرمایشی برای ایجاد هوای مطلوب در محیط کار و زندگی ندارد. همه این کاستی‌های فرهنگی و اجتماعی به شکل افزایش مصرف خود را نشان می‌دهد.

به گزارش «ایندیپندنت»، ایرانیان هر سال حدود دو میلیارد دلار برای خرید لوازم آرایش هزینه می‌کنند و حدود ۲۹ درصد بازار خاورمیانه را به‌خود اختصاص داده‌اند و از آنجا که ایران سهم کمی در تولید لوازم آرایش دارد، عمده این لوازم به صورت قاچاق وارد ایران می‌شوند. همچنین در اثر آزادی واردات برخی اقلام آرایشی، مصرف این اقلام در بین زنان ایرانی به‌شدت افزایش یافته است.

الگوی مصرف آب آشامیدنی براساس اعلام بانک جهانی برای یک نفر در سال، یک متر مکعب و برای بهداشت در زندگی به ازای هر نفر، ۱۰۰ متر مکعب در سال اعلام شده است، در

جدول ۱. شاخص‌های منتخب مصرف و درآمد سرانه در کشور در مقایسه با جهان

دوره مطالعه	جهان	ایران	شاخص/سال
۱۹۹۷-۲۰۰۷	۱۶۳۶	۱۹۰۸	مصرف سرانه انرژی (کیلوگرم معادل نفت خام)*
۱۹۹۷-۲۰۰۷	۱۳۰۵	۱۲۱۴۲	واردات سرانه (دلار ثابت ۲۰۰۰)*
۲۰۰۳-۲۰۰۵	۱۰۸	۱۴۴	مصرف سرانه مواد غذایی (کیلوگرم در روز)**
۲۰۰۷	۵۸۰	۱۳۰۰	مصرف سرانه آب (مترمکعب در سال)***
۲۰۰۸	۸۵۷۹	۳۵۴۰	درآمد سرانه (دلار آمریکا، ۲۰۰۸)****

*worldbank, WDI, 2008

**Statistics Division FAO 2009 for 2003-2005

***<http://www.fao.org/nr/water/aquastat/dbase/index.stm>

**** siteresources.worldbank.org/DATASTATISTICS/.../GNIPC.pdf

سطح مطلوبیت مناسبی عاید مصرف‌کنندگان کنند، الگوی مصرف نیز از تخصیص مناسبی بین خواسته‌ها و نیازهای مختلف برخوردار خواهد بود. شواهد آماری در سطح ملی نشان می‌دهد که در مورد آب، مواد غذایی (نان و غلات و حبوبات و...)، انرژی در انواع آن (گاز طبیعی، برق، سوخت‌ها) از سطوح جهانی بالاتر؛ اما در عین حال درآمد سرانه از متوسط جهانی کمتر است. عدم تعادل بین مصرف و درآمد سرانه در سطح ملی و جهانی گویای الگوی نادرست مصرف است که نیاز به اصلاح فرایندهای تولید و مصرف، بهینه‌سازی تجهیزات و ماشین‌آلات و دستگاه‌های مصرفی، تعدیل همزمان درآمدها و قیمت‌ها و تبلیغات هدفمند و روشن‌گرانه به‌وسیله نهادها و رسانه‌های مختلف است و همت تمام ارگان‌ها را در سطوح مختلف محلی، منطقه‌ای و ملی می‌طلبد.

با توجه به تأثیرپذیری رفتارهای افراد از یکدیگر و به‌منظور اجرای سازوکارهای بهینه مصرف، ضروری است با تبلیغات گسترده شیوه‌های عملی کنترل مصرف آب، برق، مواد غذایی و انواع انرژی آموزش داده شود و در چارچوب برنامه بلندمدت و استراتژی ملی جلوی مصرف بی‌رویه منابع گرفته شود. این برنامه نیازمند به‌کارگیری سیاست‌های کلی اصلاح الگوی مصرف است که در مجمع تشخیص مصلحت نظام تنظیم شده و به تأیید مقام معظم رهبری رسیده است. اصلاح فرهنگ مصرف فردی، اجتماعی و سازمانی؛ ترویج فرهنگ صرفه‌جویی و قناعت و مقابله با اسراف، تبذیر و تجمل‌گرایی؛ آموزش همگانی الگوی

عنوان شاخصی از بهره‌وری در اقتصاد در نظر گرفت. بر این مبنای جدول ۱ گویای برخی از شاخص‌های درآمد و مصرف سرانه در کشور در مقایسه با جهان است:

عدم تعادل شدید بین مصارف و منابع در کشور از جدول فوق مشخص است. درحالی که درآمد سرانه در کشور کمتر از نصف درآمد جهانی است، مصرف سرانه انرژی حدود ۳۰۰ واحد، مصرف سرانه مواد غذایی اصلی حدود ۳۵ واحد، مصرف سرانه آب حدود ۷۲۰ واحد از مصرف متوسط جهانی بیشتر است، ضمن اینکه ارزش واردات سرانه بیش از ۹ برابر واردات جهانی در دوره ۱۹۹۷-۲۰۰۷ بوده است. این ارقام همگی مؤید مصرف بالای انرژی، مواد غذایی، آب و فشار بر منابع ارزی کشور برای واردات است.

نتیجه‌گیری

در فرآیند توسعه اقتصادی، افزایش مصرف سرانه یکی از شاخص‌های اصلی توسعه محسوب می‌شود و مطابق نظریات رایج، مصرف سرانه بالاتر نشانگر رفاه بیشتر مادی است؛ اما مصرف بیشتر با مصرف غیرضروری و اتلاف و اسراف منابع و نهادهای تولید و کالاها و خدمات نهایی تفاوت دارد. در صورتی که مصرف مطابق سلسله مراتب نیازها (نیازهای فیزیولوژیک و اساسی و نیازهای سطح بالا) باشد و از طرف دیگر، تجهیزات و وسایل مصرفی چنان باشد که با کارایی قابل قبول و رعایت استانداردهای موجود،

http://imamkhamenei.ning.com/profiles/blogs/4822314:BlogPost:25244xg_source=activity

- قادری، فرید. (۱۳۷۳). مدل‌سازی مصرف انرژی الکتریکی متأثر از پارامترهای اجتماعی و اقتصادی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده مهندسی صنایع دانشگاه صنعتی امیرکبیر تهران، به راهنمایی کاظم فرهنگ.

- معین، محمد. (۱۳۸۲). فرهنگ فارسی معین، انتشارات بهزاد، ۳۷۷۱ صفحه، دوره چاپ: ۱

- Buchanan, Norman S. and Howard S. Ellis (1955) Approaches to economic development. New York : Twentieth Century Fund, 494 pp.

- <http://en.wikipedia.org/wiki/Culture>.

- <http://www.irpa.ir> (انجمن بهره‌وری ایران).

- Kroeber, A. L. and Clyde Kluckhohn (1952). Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions. Cambridge, Mass: The Museum.

- Kuznets, Simon (1966). Modern Economic Growth, New Haven, CT: Yale University Press.

- Todaro, Michael p. and Stephen C. Smith (2009). Economic Development, Prentice Hall, 896 pp, 10th Edition.

- www.maghalat-sanaye.blogfa.com/post-13.aspx .

- www.rajaee-ttc.ir/Persian (Asghar Zahedi Tir).

مصرف مطلوب، توسعه و ترویج فرهنگ بهره‌وری با تأکید بر شاخص‌های کارآمدی، مسئولیت‌پذیری، انضباط و رضایت‌مندی؛ پیشگامی دولت، شرکت‌های دولتی و نهادهای عمومی در رعایت الگوی مصرف؛ صرفه‌جویی در مصرف انرژی با اقدامات قیمتی و غیرقیمتی؛ ارتقاء بهره‌وری مصرف بهینه آب در تمام بخش‌ها به‌ویژه بخش کشاورزی در قالب سند ملی الگوی مصرف آب؛ اصلاح الگوی مصرف نان و ارتقاء بهره‌وری از جمله این سیاست‌هاست.

منابع:

- آبابی، منصور. (۱۳۷۱). ارائه یک الگوی مناسب در ارتباط با نقش فرهنگی و اجتماعی مدیریت مصرف در کاهش خاموشی‌ها در بخش‌های خانگی و تجاری.

پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم اداری و مدیریت، دانشگاه تهران، به راهنمایی علی‌اکبر فرهنگی.

- ابطحی، سیدحسین و بابک کاظمی. (۱۳۸۳). بهره‌وری. تهران: مؤسسه مطالعات پژوهش‌های بازرگانی، چاپ اول.

- رنجبر، غلامعلی. (۱۳۸۹). نقش اصلاح الگوی مصرف و تأثیر آن بر افزایش بهره‌وری، مندرج در:

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی